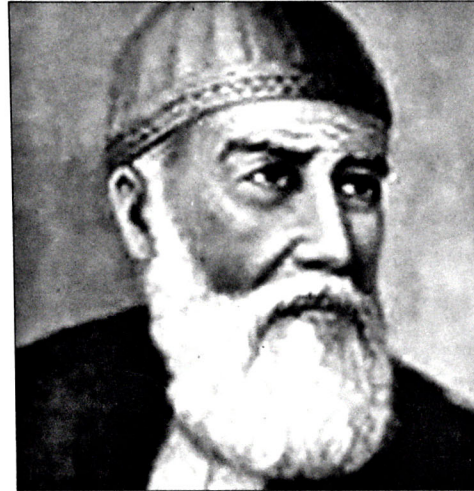

FÜZULİ LİRİKASINDA FOLKLOR MOTİVLƏRİ

(Əvvəli ötən sayımızda)

Məhəmməd Füzuli - 530

Başqa sözlə, Füzuli poeziyası xalq və onun sənətkar övladının ayrılmaz vəhdəti zəminindən yaranmışdır. Dahi siyasətçi Heydər Əliyev "Mən öz yaradıcım, bir də öz xalqıma arxalanıram" deyib, xalq-iqtidar birliyinin sarsılmaz iradəsi ilə nəhəng bir siyasətçi, nəhəng dövlət xadimi kimi özünü xalqın yaddaşında əbədiləşdirdiyi kimi, M.Füzuli də özünün tükənməz ilham bulağını doğma Azərbaycan xalqının müdriklindən, xalq hikmətindən, tükənməz folklor çeşməsinə qaynaqlanmaqla çağladır.

M.Füzulinin lirikasından bir neçə nümunəyə üz tutmaqla dediklərimizin təsdiqini görürük.

Çəkmə damən, naz edib üftadələrdən, vəhm qıl, Göylərə açılmasın əllər kim, damanındadır.

Bu beytin yozumunu daha sərrast vermək üçün Azərbaycan xalqının "Əl mənim, ətək sənin" məsəl-deyiminin mənasına varmaq ən optimal yoldur. Bu beytin açarı bu məsəlin mənasından başlayır.

Bu məsəlin mənasını açıqladıqdan sonra beytin şərhinə keçəcəyik. Kimdənsə borc istəyən, ya kömək, mərhəmət uman adam qarşısındakına kitabən "Əl mənim, ətək sənin" deyir. Yəni əllərimi sənə doğru uzatmışam, sənin ətəyindən yapışmaq - yuxılmaq istəyirəm. Ətəyini əlimdən çəkmə - köməyini, yardımını əsirməmə. Başqa sözlə, sənə qarşı yardım üçün uzatdığım əlimi boş qaytarma, qoy ətəyindən yapışım, mərhəmətinə, köməyinə sığınım. Deməli, uzanan əl - sənədən kömək uman əl mənimdir, tutacağım ətək (kömək) isə sənidir. Başqa sözlə, kiminsə ətəyindən yapışmaq həmin adamın köməyindən istifadə etmək deməkdir. Sözlün həqiqi mənasında da, məcazi mənasında da "Əl mənim, ətək sənin" deyimi özlüyündə bu mənaya xidmət edir.

M.Füzuli də "çəkmə damən, naz edib üftadələrdən, vəhm qıl" dedikdə, məhz yuxarıdakı məsələ müvafiq bir hərəkətə işarə etmişdir. "Çəkmə damən" - yəni çəkmə ətək (damən), üftadələrdən (aşıqındən) naz edib, vəhm qıl (qorx). Yəni aşıqının sənə möhtac olan, sənə sarı uzanan əlini naz edib, ətəyindən çəkmə, vəhm qıl - yəni göydən Allah baxır, Allahdan qorx, açılan əli boş, naümid eləmə. Buna müvafiq bir xalq deyimimiz də var: "İstəyənin bir üzü qara, verməyənin iki üzü qara". Bu mənada sənə kömək üçün uzadılan əli ətəyindən üzmə, Allahdan qorxub - çəkin. Birinci misrada bu fikirlər əks olunub.

"Göylərə açılmasın əllər ki, damanındadır" misrası isə əli ətəkdən üzülən aşıqın yerə yuxılma halına müvafiq deyilib. Yəni ki, yuxılmaq məqamında yapışacağı ətəkdən əlin üzülərsə, o zaman arxası qatda - arxası üstə yerə yuxılırsan və o zaman ayaq üstə olduğun zaman aşıq uzanan əllərini yuxılandan sonra üzü göylərə (Allaha) sarı açılmış vəziyyətdə qalacaqdır. Başqa sözlə, sənə uzanan əlləri ətəyindən məhrum etsən, o zaman o əllər göylərə - Allaha sarı açılacaq vəziyyətə düşəcəkdir ki, bu da ətək sahibinin inafsızlığı ucbatından olacaqdır. Bu hal isə Tanrıya xoş getməz və Allahın qəzəbinə tuş gələrsən. Bu məqama nəzərən Allahdan qorx (vəhm qıl) ki, sənə açılan əllərdən

ətəyini çəkmə deyir şair. Yəni o əllər sənin ətəyindən yapışsın ki, əks təqdirdə ətəyindən üzülərsə, yuxılacaq və haqqın dörgahına doğru uzanacaqdır.

Gördüyümüz kimi, "əl mənim, ətək sənin" xalq deyiminin məzmununa vəlif olmanın, M.Füzulinin yuxarıdakı beytinin təhlilinə açar salmaq mümkün olmur. Bu da hər şeydən öncə onu göstərir ki, sənətkar şeirlərinin fəlsəfi mayasını xalq yaradıcılığında tutmuş və nəticədə mükəmməl sənət nümunəsi yaratmağa nail olmuşdur. Bu da bir daha şairin öz mənsub olduğu xalqın dəniz - yazan dili olduğunu təsdiqləyir.

Xalq yaradıcılığının bütün səhələri üzrə - sinama, inanc, türkçərə və s.nir hamısından yetərincə həli olan M.Füzuli bunlardan yaradıcı şəkildə istifadə etməklə bunları poeziyasının ruhuna yeritmişdir. Odu ki, biz onun şeirlərinin təhlilə keçərkən, elmi şərhini verərkən, birinci növbədə şairin Azərbaycan xalqının övladı olduğu amilini nəzərə alaraq həmin yaradıcılıq nümunələrinin batinində xalq hikmətinin gizləndiyinin fərqinə varmalıyıq.

Xalqın müdriklilik xəzinəsinə bələd olmadan şairin müdriklilik fəlsəfəsinin məna qatlarını qaldırmaq və yaqla bilməlik. Yəni misal çəkməklə fikirlərimizi təstidən keçirək.

Pənbeyi-daği-cünun içrə nihandır bədənim.

Diri olduqca libasım budur, ölsəm kəfənim.

Bu beytin də daxili fəlsəfəsinə xalq inancından, türklərə məxsus olan xalq təbəətindən - türkçərə üsulundan xəbərdar olmadan açmaq, yozmaq, şərh, izah vermək mümkünsüzdür.

İlk misradakı "pənbeyi-daği-cünun" ifadəsi poeziyadakı nəsi-nisar deyilən bir formadan yararlanma üsuludur; yəni barmadakı izafət birləşmələrinin məzmunu

"dəlilik dağının pambığı" mənasına gəlir. Misranın mənası "Dəlilik dağının pambığı içində bədənim nihandır (gizlənidir)" deməkdir. Amma bu cümlənin məzmununu xalq təbəətindən - qədim türkçərə üsulundan xəbərdar olmadan açmaq olmaz. Nədir bu türkçərə? Dəliliyi sağaltmaq, müalicə etmək üçün xalq türkçərədən istifadə edirdi. Dəlilin bədəni dağlayır (yandırır), sonra da yanmış-dağlanmış yerin yarısının sağalması üçün həmin yanmış yerə pambıq basırdılar. Beləcə, dəli olmuş - havallanmış adamın dəlilik havasının başından çıxarılmasına inanmışlar və bəlkə də, sağaldırılmışlar. Bax M.Füzulidəki "pənbeyi-daği-cünun" kəlməsi məcazi-metaforik deyim olaraq dəliliyi müalicə edən "dəlilik dağının pambığı" kimi adlandırılıb.

Bəs Füzulidəki "dəlilik" nəyə işarə edir? Xalqımızın təfəkkür qaynağında və poeziyada aşıqlığın fəvqəldərəcəsi dəlilik - cünunluq (məcnunluq) adlandırılır.

"Məndə Məcnundan füzun (artıq) aşıqlıq istedadı var" deyən lirik şair məhz məhəbbət lirikasının zirvəsini fəth etmişdir. Onun lirik qəhrəmanı sevən aşıq obrazıdır. Bu məntiqdən çıxış etməklə Füzulidəki dəliliyin məcnunluq - aşıqlıq mənası üzə çıxır. Eşq sevdası ilə havallanmış - dəli olmuş aşıq müalicə etmək üçün onun bədəninə bir yox, bir neçə yox, sonsuz sayda dağ (yandırılmış dağ) çəki, üstünə də pambıq basırlar. Hətta bu dağların (yanmış yarıların) sayı o dərəcədə çox olur ki, onun bədəni başdan - ayağa dəlilik dağından dolayı bədəninə basılmış pambıqlarla doludur. O dərəcədə ki, bütün bədəni pambıq içində olduğundan, şair bunu hiperbolik olaraq pambıq içində bədəninin gizlənməsi şəklinə təsvir edir. Buna görə də şair bədənimə basılmış "dəlilik dağı"nın pambığı ilə bədənim görünməz olmuşdur deyir.

İkinci misrada bu hala müvafiq olaraq fikrinə bələ davam edir ki, diri olduqca libasım - yəni dəlilik dağının pambığından sanki oyninə paltar (libas) geymiş bədənim - budur" (yəni bu eşq azarından - eşq xəstəliyi olan dəlilikdən o qədər xoşalam ki, istəmə, nə qədər canında can var - cismən diriyyə, yaşayırım, bu dəlilik dağının pambığı bədənimin hər yerinə basılıs və əynimin libası - paltarı olsun. Öldükdən sonra isə bu libasım o dünyada kəfənim olsun. Bu, hədsiz eşqlə həvəsli sevən aşıqın - Füzulinin lirik qəhrəmanının arzusuudur. Başqa sözlə, dəlilik (aşılıq) xəstəliyini türkçərə yolla müalicə etmək üçün bədəninin dağlandıqından həzz alan aşıq onun bədəninə basılmış pambıq dağının içində itib-batmağa hazırdır. Qoy pambıq dağı onun sağlığında paltarı, öldükdə isə kəfəni olsun.

Deyilənlərdən də aydın olur ki, M.Füzuli lirikası xalq hikməti ilə yoxlanmışdır. Şairin fəlsəfi görüşlərini açmaq üçün ilk növbədə onun bəhrələndiyi folklor xəzinəsinə bilməyimiz başlıca şərtir.

Çünki Füzuli Azərbaycan xalqının oğludur, xalqımızın içindən yetişən dahi sənətkardır. Onu dünya ədəbiyyatının nəhəngləri sırasına hər şeydən öncə, məhz dahi Azərbaycan xalqı bəxş etmişdir.

Şakir ALBALIYEV,

AMEA Folklor İnstitutunun

"Mifologiya" şöbəsinin aparıcı elmi işçisi,

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent